

ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE WEST CROATIAN HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special issue:

RAT I SJEĆANJE WAR AND REMEMBRANCE

LIPA PAMTI ILI O KOLEKTIVNOJ MEMORIJI JEDNOG RATNOG ZLOČINA IZ II. SVJETSKOG RATA

Tea PERINČIĆ

Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja

UDK: 069(497.5 Lipa):94(4)"1941/1945"
930.1(497.5 Lipa)"19"

Primljeno: 13.12. 2013.

Prihvaćeno: 31.03.2014.

Selo Lipa jedno je od četiri sela Liburnijskog krasa u zaleđu Opatije. Selo je 30. travnja 1944. do temelja spaljeno. Njemački nacistički vojnici i fašisti ubili su 269 ljudi na vrlo okrutan način, spalivši ih u jednoj kući na kraju sela. Dio stanovnika ipak se raznim sretnim okolnostima uspio spasiti i obnoviti selo nakon Drugog svjetskog rata. U ovom radu razmatraju se tri generacije stanovnika sela kao nositelja kolektivne memorije o tome ratnom zločinu koji je obilježio njihov identitet. Prvu generaciju nositelja kolektivne memorije čine preživjeli iz Drugog svjetskog rata. Druga generacija su njihova djeca tj. oni koji su rođeni i odrasli u Lipi u poslijeratnoj obnovi. Treću generaciju čine djeca poslijeratne generacije. Središnja osoba koja pomiruje sve tri generacije i predstavlja zapravo „čuvaricu“ ove memorije je Danica Maljavac,¹ umirovljena profesorica povijesti i zemljopisa koja je dvadesetak godina radila kao kustos u lokalnoj memorijalnoj zbirci posvećenog stradanju mještana Lipe. Zatvaranjem zbirke „Lipa pamti“ 1989. godine dovodi se u krizu očuvanje i prenošenje kolektivne memorije te uopće preispitivanje općeljudskih vrednota i antifašističkih ideja koje je ova zbirka trebala preko svoje kustosice Danice Maljavac prenositi. Krizu duboko osjeća cijela zajednica sela Lipa. Aktualiziranjem obnove memorijalne zbirke i njezinog novog postava ponovno se preispituju se njezine osnove u kolektivnoj memoriji, koliko je ona još uvijek prisutna kao važna odrednica lokalnog stanovništva te u kojoj mjeri je ona evoluirala.

Ključne riječi: Selo Lipa, Liburnijski kras, nacistički zločin, Drugi svjetski rat, memorijalna zbirka „Lipa pamti“, kolektivna memorija, muzejska zbirka.

¹ Intervju s Danicom Maljavac pogledaj u narednom tekstu (op. ur.).

Muzealizacija kolektivne memorije zločina u Lipi

Selo Lipa nalazi se u Primorsko-goranskoj županiji na pograničnom području s Republikom Slovenijom. Dvadeset i osam je kilometara udaljeno od grada Rijeke, a administrativno je pod upravom Općine Matulji. Mikrogeografski i mikrohistorijski Lipa je jedno od sela tzv. Liburnijskog krasa, zajedno sa selima Brdce, Šapjane, Pasjak i Rupa. U Lipi danas živi tridesetak obitelji (143 stanovnika). Selo je 30. travnja 1944. godine teško stradalo u jednoj akciji specijalnih nacističkih odreda, u kojoj je većina tamošnjih stanovnika poubijana na vrlo okrutan način. Nacisti su toga nedjeljnog popodneva ušli u selo, ubili nekolicinu ljudi te sve ostale koje su zatekli zatvorili u jednu kuću na rubu sela (kućni broj 20) i žive zapalili, što su učinili i s ostatkom kuća. Stradalo je, prema dosada poznatim podacima, 269 osoba različite dobi (od djece stare nekoliko mjeseci do staraca u poznim godinama).² Nakon oslobođenja od nacističke okupacije 1945. godine bilo je prijedloga da se cijelo selo pretvori u memorijalni centar, no preživjeli seljani koji su se različitim sretnim okolnostima spasili htjeli su svakako obnoviti svoje domove.³ Njihovom inicijativom osnovan je Fond za obnovu Lipe te je brojnim izdvajanjima građana tadašnjeg riječkog prstena, kao i dobrovoljnim radom (uključujući i vojsku tj. tadašnju Jugoslavensku narodnu armiju), selo postepeno obnovljeno, a 1965. započele su pripreme za uređenje spomen muzeja.⁴

Za središte spomen muzeja odabrana je obnovljena zgrada nekadašnje pučke škole, koja se nalazi u središtu sela na glavnoj cesti. Prema graditeljskim odlikama zgrada ne odudara od ostatka seoske arhitekture poslijeratnog razdoblja. Zgrada ima suteran, prizemlje i kat. Pored zgrade je javni prostor s cisternom (šterna), a preko puta su ostaci tri kuće spaljene 30. travnja 1944. godine. Sve zajedno čini spomenički kompleks koji je 1970-ih poprimio svoj konačni oblik.

Naručitelj projektnog zadatka bila je Općina Opatija, pod čijom je administrativnom upravom Lipa tada bila. U inicijativi su sudjelovali članovi Saveza udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata Opatija i mjesnog odbora Lipa. U postavljanju zbirke muzeološku stručnu pomoć odradili su kustosi iz Muzeja narodne revolucije u Rijeci pod rukovodstvom tadašnjeg ravnatelja Boška Končara, koji je zajedno s povjesničarom Antonom Gironom izradio tematsku tj. historiografsku podlogu postava. Na izradi postava sudjelovao je i Branko

² Danica Maljavac, prof. geografije i povijesti bila je dugogodišnji voditelj spomen zbirke Lipa pamti i istraživala okolnosti ovog nemilog događaja iz 1944. godine u kojem je stradao i dio njezine obitelji. Sama je utvrdila brojku stradalih na 269 uspoređujući podatke o stradalima iz raznih izvora s podacima iz matičnih knjiga za selo Lipu. Njezina posljednja istraživanja upućuju na to da je možda bilo i više stradalih te da se možda njihov broj penje i na 280 žrtava. Snimljeno u razgovoru s Danicom Maljavac, 28. 10. 2013. Razgovor su snimili Tea PERINČIĆ, Ivana ŠARIĆ ŽIC i Tihomir TUTEK za potrebe arhive Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka. (PPMHP, Medijateka, avf 28-11/2013).

³ „Sudbina istarskih sela pod talijanskom okupacijom - Lipa“, *Ilustrirani vjesnik*, Zagreb, 31. 3. 1946.

⁴ Danica MALJAVAC i Marica GABERŠNIK „Spomen muzej Lipa“, u *Zborniku Liburnijskog krasa*, 2011., 31–51.

Fučić (etnografija), a dizajn postava na katu osmislio je arhitekt Igor Emili, dok je arhitekt Darko Turato bio zadužen za osmišljavanje društvenih prostorija i prostora učionice škole. Na obljetnicu stradanja sela 30. travnja 1965. u ovom je prostoru otvoren Dom kulture, ali s namjerom da se u njemu uredi spomen muzej, a dio prostora zadrži za korištenje mještana. Spomen muzej službeno je otvoren 15. prosinca 1968., a s radom je započeo 1. ožujka 1969. godine.⁵

Etažna organizacija uvjetovala je i dvodijelnost muzejskog postava. U suterenu su prezentirani predmeti iz svakodnevnog života šireg područja (građa nije mogla biti iz sela Lipa, gdje je 1944. sve opljačkano i spaljeno) tvoreći svojevrsnu etnografsku zbirku. Danica Maljavac i Marica Gaberšnik navode da (zbirka nije postavljena prilikom otvaranja spomen muzeja, nego tek 1971. Etnografska građa prikupljena je u susjednim, pa čak i u nekoliko kilometara udaljenim slovenskim selima. Predmeti su većinom poklonjeni, a nešto je otkupljeno.⁶

Na prvom je katu scenografski predstavljeno tragično uništenje sela Lipa. Rad Igora Emilija smatran je izuzetno ekspresivnim jer je na jednostavan način prenio potresnu priču stradanja sela te jasan antifašistički stav.⁷ Postav je bio lišen teksta i uglavnom ovisio o naraciji kustosa. Naglasak je bio na doživljaju koji se stvarao u mračnom i gotovo bezvučnom prostoru obloženom tamnim tepihom, s ogorjelim gredama na stropu. Glavni eksponati bile su reproducirane fotografije zločina u Lipi koje je snimio jedan od nacističkih vojnika i koje su pukim slučajem sačuvane. Fotografije realistično i detaljno dokumentiraju mučne scene zločina, a dodatnu atmosferu groze stvaraju redovi vojničkih šljemova na jednom zidu te pogled na ostatke izgorjelih kuća kroz prozor prostorije. Jedini muzejski predmeti u prostoru su kolijevka s lutkom i nekoliko dijelova alata koji podsjećaju na miran seoski život koji je naprasno prekinut. Ova atmosfera, više nego postav, glavni je prijenosnik kolektivne memorije i podsjetnik na strašan nacistički zločin te postaje važan čimbenik u identitetu sela Lipe.

U prizemlju su prostorije zadržane za potrebe osnovne škole i vrtića te društveni prostor mještana Lipe. Spomen muzej dan je na upravljanje Osnovnoj školi Matulji s obzirom na to da je u prizemlju osim vrtića funkcionirao i produženi boravak za učenike iz sela Lipa. Rad spomen muzeja gotovo je u cijelosti bio prepušten nastavnici povijesti i geografije Danici Maljavac, inače mještanki Lipe, koja je, osim što je kao zaposlenica OŠ Matulji bila zadužena za produženi boravak djece, vodila i mnogobrojne posjetitelje po postavu koji je bez puno interpretativnih legendi potpuno ovisio o njezinoj naraciji.

Spomen muzej uspješno je funkcionirao sve do 1989. godine, kada

⁵ Dokumenti o izgradnji muzeja Lipa 1969. i Fonda za izgradnju muzeja za Lipu. Dokumentacija o nastanku spomen muzeja nalazi se kod Danice Maljavac.

⁶ Danica MALJAVAC i Marica GABERŠNIK, „Spomen muzej Lipa“, 38.

⁷ Vanda EKL, „Muzej kao memento, spomen i apel, ostaci zgarišta mjesta Lipe nedaleko Rijeke“, *Vjesnik* 17. 6. 1969., 121.

Sekretarijat za kulturu tadašnje Skupštine Općine Opatija donosi odluku o njegovu zatvaranju, a kao glavni razlog navodi se nedostatak financiranja. Produženi boravak za učenike Osnovne škole Matulji iz Lipe održava se sve do 1990. godine. I nakon službenog zatvaranja povremeno dolaze posjetitelji s obzirom na to da spomen muzej u Lipi nadrađa sve institucionalne okvire prezentacije. Danica Maljavac marljivo nastavlja sa svojom ulogom kustosa zbirke iako za to više nije profesionalno zadužena pa je njezin rad plod njezine ljubavi prema rodnom mjestu i duboke posvećenosti spomen muzeju kao mjestu pijeteta i kolektivne memorije čija je i sama dionica. Zanimljivo je napomenuti da organiziranih ili spontanijih grupnih posjeta ima čak i danas. Osim toga često se ističe i činjenica da je Lipa, uz češki gradić Lidice i francuski Oradur-sur-Glane, jedno od tri potpuno stradala mjesta i kao takva OUN ih navodi kao mjesta genocida iz Drugog svjetskog rata. Jednom godišnje, na obljetnicu stradanja sela 30. travnja, redovno se održavaju komemoracije s brojnim posjetiteljima i delegacijama s najviše državne razine i onima iz susjednih zemalja. Tom prilikom Danica i još nekoliko žena iz sela očiste muzejski prostor te se uredi okoliš, no ostale dane muzej je službeno zatvoren. Povremeno se održavaju i prigodne svečanosti, skupovi i radionice, pri čemu se nastoje uključivati školska djeca.

Osim financijskih problema, najveći je problem muzejske zgrade bila vlaga, zbog čega su etnografski eksponati bili znatno ugroženi, a pojedini su gotovo propali. Oni su uklonjeni iz muzeja, popisani, numerirani i privremeno pohranjeni u Društvenom domu u Peranima. S vremenom, zbog vlage i neodržavanja, propada i cijela zgrada iako se povremeno koristi za potrebe Mjesnog odbora Lipa. S obzirom na to da je OŠ Matulji bila i vlasnik zgrade i upravitelj zbirke, nakon promjene državnog ustroja postavlja se pitanje vlasništva, osobito nakon zatvaranja produženog boravka školske djece. Konačno, unazad nekoliko godina zgrada bivšeg spomen muzeja upisana je kao državno vlasništvo, a okolni prostor, uključujući konzervirane građevine tj. ostatke spaljenih kuća te ugostiteljski objekt u neposrednoj blizini, upisan je kao vlasništvo Općine Matulji. Općina od tada nastoji iznaći rješenje za nastavak muzejske djelatnosti. Još 1991. razmišljalo se o mogućnosti da stručnu brigu o spomen muzeju u Lipi preuzme Etnografski muzej Istre u Pazinu, ali to nije ostvareno. Konačno, početkom 2013. godine Općina Matulji ugovara izradu muzeološkog koncepta s Pomorskim i povijesnim muzejom Hrvatskog primorja Rijeka.

U prostoru na prvom katu je do studenog 2013. bio postav prema zamisli Igora Emilija. Kako se radi o značajnom dizajnersko-arhitektonskom rješenju za postav vrlo osjetljive teme ratnog stradanja, zaključeno je da se razmotre mogućnosti zadržavanja njegovih dizajnerskih osnova. Na postojećem popisu nisu navedene sve žrtve, no glavni je nedostatak nepostojanje interpretacije prema muzeografskim standardima jer posjetitelj bez posebnog vodiča ne može

razumjeti muzeološku naraciju osim umjetničke ekspresije Emilijeva rada. Postojeći interpretativni panoji s druge su strane zastarjeli. Po zatvaranju spomen muzeja najveća je zamjerka predstavnika tadašnje Mjesne zajednice Krasa bila da je bio zasnovan na „komunističkoj ideologiji prema kojoj je tragedija Lipe i njenih mještana tretirana, a ostala povijest Krasa se u znatnoj mjeri apstrahirala“.⁸ Zamjetan je i značajan jaz između etnografske zbirke i postava o stradanju Lipe. Nedostaju poveznice koje bi posjetitelju na jednostavan način predočile kontinuitet određenih obrazaca kulture življenja u selima Opatijskog krasa, širi kontekst ratnih zbivanja u Drugom svjetskom ratu i korelacije sa stradanjima sela Lipa i drugih okolnih mjesta, kao i slične sudbine nekih europskih sela i gradova. Nedostaje i dio poveznice prema suvremenosti, osobito ono što se odnosi na obnovu života u mjestu Lipa i način života mještana nakon Drugog svjetskog rata, što bi zapravo stvorilo prostor za njihov življi angažman u pripremi i održanju muzejske zbirke prema novom muzeološkom konceptu. Zbog svega navedenog tim kustosa Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja (Tea Perinčić, Ivo Mileusnić, Ivana Šarić Žic i Ranko Starac) izradio je novi muzeološki koncept. Na javnom natječaju izabrano je i idejno dizajnersko rješenje novog postava prema tom muzeološkom konceptu, a potpisuju ga Damir Gamulin i Anton Sešek. Preostaje ubrzana realizacija ovog plana s obzirom da se u travnju 2014. godine obilježava sedamdeseta godišnjica stradanja Lipe.

Što to Lipa pamti?

U promišljanju novog postava krenulo se od postavke da je muzej izraz potreba zajednice iz koje proizlazi i koja ga podržava. Prema tome spomen muzej „Lipa pamti“ proizvod je i nužnost zajednice sela Lipa. Nužno je stoga bilo ispitati na koji način ta zajednica definira i želi predstaviti svoju kolektivnu memoriju. Na skupu kojeg smo organizirali s Mjesnom zajednicom Lipa u srpnju 2013. godine predstavili smo neke od ideja izgleda revitaliziranog postava, no tek kao povod za diskusiju. Diskusija je zapravo na svjetlost dana iznijela prave probleme i dvojbe koji muče ovu lokalnu zajednicu. Oni su višeslojni i zapravo slijede generacijsku nadogradnju ili odmak od događaja koji je osnova kolektivne memorije – stradanje sela 30. travnja 1944.

Prvu generaciju protagonista kolektivne memorije čine stanovnici Lipe koji su preživjeli Drugi svjetski rat. Nažalost izravnih svjedoka samog događaja osim samih počinitelja tj. zločinaca, nema. Brošura *Lipa optužuje / Lipa Accusa* koja je izdana ubrzo nakon samog zločina u lipnju 1944. sadrži i dio iskaza jednog domobrana i jednog talijanskog vojnika koji su sudjelovali u ovom zločinu, ali su se

8 A. KUĆEL, „Posjete zatvorenom muzeju“, *Novi List*, br. 60, 3. 3. 1993., 11.

ubrzo nakon toga predali partizanima.⁹ Danica Maljavac u svom interpretativnom vodstvu po postavu spomen muzeja „Lipa pamti“ spominje svega nekoliko ljudi koji su se uspjeli spasiti pukom srećom i snalažljivošću.¹⁰ Nešto je više onih koji se spletom okolnosti nisu zatekli u mjestu pa su uspjeli preživjeti. Njihove priče rekonstruiraju događaj te nedjelje popodne 30. travnja 1944. godine i čine temelj kolektivne memorije ili onoga što Lipa pamti.

Stradanje Lipe

Nedjelja 30. travanj 1944., Mještani Lipe provode naoko miran dan. Nekolicina mještanki priprema poveću porciju hrane za partizane s obzirom da se sprema veliko prvomajsko slavlje u obližnjem selu Lisac. Samo mjesec dana prije nacisti su upali u selo i spalili nekoliko štala i jednu kuću te odveli nekoliko muškaraca sa sobom u Šapjane. No ljudi su na to navikli od kad traju ratne godine. Toliko su ih već puta okupljali i internirali, zastrašivali i pljačkali. Oko 14:30 sati nacisti počinju još jedno opkoljavanje sela. Odmah po ulasku u selo ubili su nekoliko mještana, a zatim privode sve ostale. Ljudi kupe što stignu jer misle da će ih odvesti u logore. Zaustavljaju ih na kraju sela i natjeravaju svih da uđu u kuću broj 20 – Kvartirkinu. Kuća je prazna jer je vlasnica kuće Katica Jakšetić bila internirana u jednom prethodnom nacističkom „čišćenju“. Nacistički krvnici bacaju bombe i pucaju po kući, a zatim je polijevaju benzinom i pale u njima sve koje su zatvorili, žene, djecu, starce. Pale cijelo selo i uklanjaju leševe koje također pale. Iz sela odvoze blago i vredniju imovinu. Ako je slučajno koja kuća tog nedjeljnog popodneva ostala cijela, spaljena je naknadno kao i leševi koji su ostavljeni po selu. Cijelu akciju nacisti pomno bilježe fotoaparatom, a film je nekoliko dana kasnije odnesen na razvijanje u fotografsku radnju Silvestra Maroža u Ilirskoj Bistrici. Njegova mlađa sestra, prepoznavši Lipu i poubijane Lipljane izradila je duplikat slika i sklonila ih u radnji gdje su sačuvane do završetka rata. Nakon oslobođenja fotografije su bile izložene u izlogu fotografske radione kako bi se javili ljudi koji bi eventualno prepoznali svoje stradale. Fotografije su predane i Komisiji za ratne zločine u Istri.¹¹

Na osnovu tih fotografija i svjedočanstava onih koji su se uspjeli sakriti ili pobjeći, rekonstruiran je ovaj nemili događaj. Nacistički vojnici ubili su Anu Maljavac Mešaljinkinu i njezina dva sinčića koje je držala za ruke (Anton r. 1937. i Ivan r. 1941.). Ivan Celigoj Kovačičin ubijen je s kćerkom Terezom Simčić i

⁹ *Lipa accusa*, partizanski pamflet sekcije za propagandu Narodnog vijeća za oslobođenje Istre (talijanska sekcija), lipanj 1944. (pretisak, Opatija, 1984.), 12.; Miro SIMČIĆ, „Nova Lipa“, *Novi list*, 1969.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Razgovor s Danicom MALJAVAC, PPMHPM, Medijateka; Miro SIMČIĆ, „Svi su živi izgorili“, 4. nastavak feljtona, *Novi list*, 1969.

njezinom djecom Marijom (r. 1933.) Vinkom (r. 1936), Milanom (r. 1938.), Davorom (r. 1941.). Starac je ubijen čitajući molitvenik za solom, a ostali kraj štednjaka, osim malog Davora koji je ubijen u kolijevci. Katica Valenčić Andretičeva ubijena je s kćerkicom Rinom (r. 1941.) u naručju, a ubijena je i njezina majka Marija Afrić Ivčeva. Ubijeni su starac Josip Simčić i njegova nevjesta Vinka koja je prethodno bila silovana. Njezin je suprug bio u partizanima. Jakov Smajla ubijen je na stepenicama. Vraćao se kući, pošavši u oštariju, ali je zaboravio maramicu. Pred ulazom u kuću usmrtio ga je nacistički metak. Njegova nevjesta uspjela se spasiti. Kad je začula pucanj u blizini, sklonila je kćer od 9 godina i dva mlađa sina ispod stepenica, a nacisti nisu provjeravali kuću. Njezina je kćerkica svjedočila ubojstvu malog djeteta u susjedstvu Andretičevih.¹²

Ubojstvima je svjedočilo još nekoliko žena iz Lipe koje su se spletom okolnosti uspjele spasiti: Marija Jakšetić Ruščeva, Tonka Jakšetić Anušićeva Škaljankina, Pavica Simčić Perčeva i Marica Simčić Sinčeva. Marija Jakšetić bila je s kravama na paši, a Tonka, Pavica i Marica su nosile hranu za partizane na Lisac, selo udaljeno oko sat hoda. Pavica je o tome svjedočila ovako: „Dode kod nas odbornik (član NOO Lipa) i kaže da bi na nas bio red da ponesemo borcima hranu do Lisca. Svi smo nosili hranu partizanima, a odbor je vodio brigu tko je na redu. Primile smo već pripremljenu hranu i odnijele je kao i mnogo puta prije toga.“¹³ Ivanka Ujčić Marocina s kćerkicom od par mjeseci Josipom – Pepicom nosila je mlijeko prema brdu Ravna iznad sela, a s njom je trebala krenuti i Katarina Kalčić Garićeva. S obzirom da je Ivanka imala dijete, krenula je ranije dok je Katarina ostala zgotoviti ručak. Penjući se prema ravnicama Ivanka je pogledavala unatrag da vidi stiže li je Katarina. Tako je ugledala naciste kako iz smjera Štranjge, rubnog dijela susjednog sela Rupa, kreću prema Lipi. Preplašena od pucnjave, pustila je mlijeko na putu i pojurila prema rodnom selu Novokračine na slovenskoj strani (ona je bila *novokrajaska nevesta* u Lipi). Katarinu nikad više nije vidjela.¹⁴

Marija Jakšetić susrela se s Tonkom Jakšetić te Pavicom i Maricom Simčić na prostoru zvanom Kal. Potajno su ušle u selo i vidjele potresne prizore. Mislile su da su žrtve koje su vidjele na kućnim pragovima jedine, a da su ostale odveli u logore pa su se nadale da postoji mogućnost da se netko od njih vrati živ. No, ubrzo su u susjednim selima saznale da iz Lipe nisu izveli nikog živog osim stoke.¹⁵

Nacisti postavljaju straže na ulazu i izlazu iz sela još nekoliko dana, a Lipa postaje zabranjeno područje. Vojnici haraju selom, pljačkaju i pale kuće, skupljaju leševe i bacaju u ostatke Kvartirkine kuće. Sve još jednom polijevaju benzinom i pale. Tome je svjedočio Stanko Kalčić Sinčev koji je preživio čuvajući stoku na paši, a s njim su bili i Cvetko Slosar Garin, Ivč Smajla Brndin, Jožić Slosar

¹² Danica MALJAVAC i Marica GABERŠNIK, „Spomen muzej Lipa“, 34.

¹³ Ibid, 35.

¹⁴ Svjedočanstvo Milojke Božić, kćeri Ivanke Ujčić; Ibid, 35.

¹⁵ Ibid, 35.

Škaljankin, Emil Iskra Zebin, Tonić Juričić Žnjidarov, Pepić Simčić Opatikin i nekoliko starijih: nono Mešaljinkin, Perčev, Kundričev, Škabin. Oni su se uvečer, ne sluteći ništa, htjeli vratiti u selo, ali ih je putem zaustavila Marija Jakšetić Ruščeva pa su se svi zajedno sklonili u pećinu Pod kunfin nešto dalje od ceste Lipa – Škalnica. Pridružilo im se još nekoliko preživjelih mještana. Idućih dana su se razili po okolnim selima, sklanjajući se kod rodbine, prijatelja i znanaca. Nacisti su inače tražili sve preživjele Lipjane. Tako su u Rupi 13. svibnja uhitili i pogubili Franju Iskra, predsjednika NOO iz Lipe i njegovu kćer Mariju, te Josipa Šlosara. Slika njegova ubojstva sačuvana je u obitelji žene porijeklom iz Lipe kod koje je u Rijeci za vrijeme rata živio jedan njemački oficir. Njezin sinčić zalutao je u oficirovu sobu i na stolu našao sliku obješenog Franje Iskra te ga je prepoznao bez povezivanja da je čovjek zapravo ubijen pa je fotografiju donio majci. Ona ju je u panici sklonila u jednu pukotinu u zidu gdje ju je sačuvala do kraja rata.¹⁶

Očevdac pokolja u Lipi bio je i jedan partizanski borac koji je obišao selo nakon pokolja te ubrzo o tome obavijestio Operativni štab za Istru, a poruka je sadržavala sljedeće: „Kod klanja u selu Lipa Nijemci su 30. o.m. poklali sav narod i zapalili selo, oko 80 kuća. Klali su i malu djecu. Iz mnogih sela Istre pohapsili su sav narod.“ Depeša je primljena u štabu IX. Korpusa 3. svibnja 1944. Vrlo brzo proširila se vijest o stradanju Lipe, a poduzimane su mnoge partizanske akcije između ostalog i kao osveta za Lipu.¹⁷

Prizori iz Lipe bili su zastrašujući i za nacističke vojnike. Torquato Dalcich, talijanski vojnik u njemačkoj vojsci 1944.-1945. ovako u svom ratnom dnevniku opisuje Lipu: „Rupa kod Jelšana, 29. ožujak 1945. – Veliki četvrtak. S kolegom Pizzarotijem, podzapovjednikom Velih Muna otišli smo po prvi puta pogledati Lipu i njezine ruševine. Neopisiva scena. Između ruševina kuća niču ljudske kosti, pogorjela odjeća, posuđe; na kraju i ortopedska pomagala. Cijelo je naselje, iako kroz njega prolazi cesta za Klanu, od onog strašnog travnja zabranjeno za pristup bilo kome. Neraspoloženi odlazimo u selo Rupu, a jedna žena, tko zna kojim vragom tjerana, prišapne nam na uho: 'Dobro su učinili maknuvši ih. Bili su svi zločesti.' Mišljenje od kojeg ti se okrene želudac, a koje uopće nismo tražili.“¹⁸

Tek je mnogo kasnije utvrđen broj žrtava u Lipi. Ubijeno je i spaljeno 121 dijete u dobi od 7 mjeseci do 15 godina starosti, što je bilo gotovo polovica stradalih. Najmlađa beba od 7 mjeseci bila je Bosiljka Iskra, kći Marije i Josipa Iskra Lapića. Ukupno je utvrđeno da je stradalo 269 ljudi.¹⁹

Zahvaljujući spomen muzeju i radu Danice Maljavac, ovaj se temeljni dio kolektivne memorije i identiteta mještana Lipe nakon Drugog svjetskog rata prenosi na nove generacije (ona je i nastavnica u produženom boravku za učenike iz sela) i

16 Razgovor s Danicom Maljavac, PPMHP, Medijateka.

17 Miro SIMČIĆ, „Nova Lipa“, *Novi list*, 1969.

18 <http://www.isses.it/diario4occhi.htm> (18.11.2013.).

19 Danica MALJAVAC i Marica GABERŠNIK, „Spomen muzej Lipa“, 35.

na posjetitelje. Ona pri tome djeluje *inter* i *ekstra*. Poput neke plemenske svećenice, ona je zadužena za konstrukciju, očuvanje i prijenos kolektivne memorije. Sama, Danica Maljavac, pripadnik je druge generacije protagonista kolektivne memorije Lipe. Rođena prvih poslijeratnih godina, Danica odrasta među ruševinama sela i svjedoči njegovoj obnovi.

Lipa oživljava

Nakon oslobođenja u svibnju 1945. preživjeli se vraćaju u selo. Osim onih koji su uspjeli uteći napadu nacista, mnogi su bili u partizanima, a neki su se vratili iz zatočeništva, iz logora. Odmah su počeli obnavljati kuće, zajednički i to najprije onima kojima je bilo najpotrebnije kao udovici jednog poginulog partizana. Djeca do 13 godina bila su udomljena u Opatiji, a nakon toga poslana na obuku u Čehoslovačku. Neki su ostali tamo živjeti, a neki su se vratili. Uglavnom, Lipjani su odlučili obnoviti selo i prkositi nacističkoj namjeri da ih zatru. Od nekadašnjih 450 stanovnika, rat je preživjelo 170, a od obitelji samo se jedna spasila čitava. Mahmud Konjhodžić koji je kao ratni reporter obilazio istarska sela neposredno nakon završetka rata posjetio je Lipu i zapisao: „Od ceste Rijeka-Trst odvaja se kratka cesta prema Lipi i kad smo skrenuli s glavne ceste, ostavljajući naselja koja su ostala u ratu čitava, još više je čovjeka hvatao užas kad smo ugledali to potpuno uništeno mjesto. Zjapili su prozori kroz koje se sa ceste vidjelo nebo, krova nigdje nije bilo, a samo su na bivšim vratima zaostale tablice osiguravajućih društava („La fondiaria“) označavale da je tu živio miran narod, koji je svoje kuće čak i osiguravao protiv požara. Pred kućama su cisterne s podignutim poklopcima – nema tko da ih koristi.“²⁰

Međutim već godinu dana kasnije isti reporter u selu zatiče ljude koji su vrlo aktivni oko obilježavanja mjesta stradanja i štoviše sjećanja na one koji nisu preživjeli. Svaka je kuća imala oznaku tko je u kući ubijen, a na tzv. Kvartirkinjoj kući gdje su žrtve spaljene stajao je natpis o tom nemilom događaju. Na skretanju s glavne ceste gdje kreće odvojak prema Lipi stajao je natpis: „Mučenička Lipa – dne 30. 4. 1944. godine talijanski fašisti u skladu s Nijemcima ispališe selo Lipu i na zvjerski način poklaše, onda i spališe 271 osobu, starce, žene i djecu, 16 boraca palo je na bojnom polju. Od 450 ostalo je nas 170. Za naše žrtve tražimo priključenje FNR Jugoslaviji.“²¹ U to je vrijeme Lipa, kao i ostatak Istre u zoni B.

Obnova sela odvijala se sporo zbog nedostatka sredstava. Ljudi su uglavnom sami obnavljali kuće koristeći materijale iz ruševina i dvije fašističke vojarne koje su izgradili talijanski vojnici dvadesetih godina 20. stoljeća.²²

20 Mahmud KONJHODŽIĆ, „Iz bilježnice ratnog reportera“, *Vjesnik*, 18. 10. 1978., 7.

21 Ibid.

22 Razgovor s Danicom Maljavac, PPMHP, Medijateka.

Cijela je Lipa spomen muzej

Konkretnija rješenja za uređenje sela razmatrana su tek 1963. kad se rodila ideja da se čitavo selo pretvori u spomen muzej. Nakon toga u Lipu je poslana grupa stručnjaka koji su trebali razmotriti što se tamo da napraviti. Godinu dana kasnije prihvaća se ideja da se bivša škola pretvori u spomen muzej, da se dio porušenih zgrada oko škole konzervira, a ostali dio sela da se ekonomski razvija prema mogućnostima. Sljedeće godine osnovan je Fond za obnovu Lipe koji je trebao djelovati prema ovim pretpostavkama. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture donio je 1966. godine rješenje o proglašenju Lipe spomen mjestom. U prosincu 1968. otvoren je spomen muzej, a etnografska zbirka i konzervirane ruševine inaugurirane su 1969. godine.²³ U međuvremenu druga generacija Lipljana koja je odrasla u ruševinama koje su se obnavljale izrodila je svoju djecu – treću generaciju protagonista kolektivne memorije kojom se ovdje bavimo. Generacije rođene krajem 1960-ih, 1970-ih i 1980-ih usmenom predajom prihvaćaju priču o stradanju svojih djedova i baka, ali isto tako svjedoče nadogradnji te memorije i njezinom pretvaranju u svojevrsni ritual što je omogućilo otvaranje spomen muzeja.²⁴ Ritualizacija kolektivne memorije nije van tijekova tadašnjih političkih i ideoloških stremljenja socijalističke Jugoslavije. Ratne žrtve kapitaliziraju se kroz ideologiju koja se zasniva na ponavljanju tekovina ili vrednota stečenih u Narodno oslobodilačkoj borbi, sjećanju na žrtve te nadogradnji u posebnim oblicima kulturnog i društvenog života objedinjenog upravo na prijenosu kolektivnog sjećanja na Drugi svjetski rat. Lipa postaje paradigma za sve slične proslave vezane uz tekovine Drugog svjetskog rata. Evo kako se odvijala dvadeset i peta obljetnica stradanja sela i pedeseta godišnjica Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije, te pedeseta godišnjica smrti Roze Luksemburg i Dana žena. Pedesetak žena iz Lovrana i Opatije organizirale su posjet Lipi te su posjetile grob nevinih žrtava (Kvartirkinu kuću) gdje su položile cvijeće i susrele se s Katicom Jakšetić čija je to kuća zapravo nekada bila. Ona im se obratila ovim riječima: „Cijenjene drugarice i gosti! U ime žena i mještana Lipe pozdravljam Vas i želim dobrodošlicu. Čast mi je da Vas upoznam s događajem koji se desio prije 25 godine u ovom mjestu tj. u ovoj kući. U ovoj kući sam ja rođena i živjela 38 godina. U ovu kuću je neprijatelj onog kobnog 30. aprila 1944. godine strpao skoro sve Lipljane – njih 269, žena, staraca i nemoćne djece, te ih svih postrijeljao i spalio. Na mjestu moje nekadašnje kuće diže se svima njima na

23 „Spomen Lipi – otvoren“, *Novi list*, 16. 12. 1968.: „Predsjednik Skupštine općine Opatija, otvarajući muzej, predao je ključ muzeja predstavniku omladine koja sada produžuje život generacija koje su u plamenu Lipe izgorjele.“

24 „Spomen Lipi“, *Novi list*, 13. 12. 1968.: „Nakon rata društveno-političke organizacije i Općinska skupština Opatije donijela je odluku da se Lipa sačuva kao dokument najsurovijeg fašističkog zločina nad narodom Istre, a ujedno da budućim generacijama ukazuje na potrebu očuvanja mira i borbe protiv rata, tog najvećeg neprijatelja čovječanstva.“

vječnu slavu i sjećanje ovaj spomenik i svima nama preživjelima na ponos. Neka im bude vječna slava!“²⁵ Zanimljivo je primijetiti kako u svom govoru Katica ne identificira zločince ni po nacionalnoj, ni po ideološkoj osnovi, već ih jednostavno zove neprijateljima.

Dvadeset i peta obljetnica stradanja Lipe obilježena je na poseban način jer je u proljeće te godine započeo s radom spomen muzej, ali se nije stalo samo na tome, već je osmišljen dvodnevni program proslave „Lipa pamti“, dakle, ritualno izvođenje kolektivne memorije i njene nadogradnje. Te 1969. godine, 17. i 18. svibnja odvijao se vrlo složen i široko obuhvatan program s namjerom da postane tradicionalan, a bio je namijenjen svim slojevima društva. Već su u proljeće žene Opatije i Lovrana posjetile Lipu, a sada je trebalo još angažirati i djecu i muškarce kroz različite aktivnosti. Proslava se odvijala angažmanom triju općina: Opatije, Rijeke i Ilirske Bistrice te je zamišljena kao smotra društvenog, sportskog i kulturnog života komuna koje ju organiziraju.²⁶ Proslava započinje s organiziranjem logorovanja omladinskih jedinica, izviđača, škola i vojske. Uz logorsku vatru evocirane su uspomene na revoluciju i događaje koji su prethodili pokolju u Lipi. Za to je trebalo osigurati očevidca zvjerskih događaja u Lipi koji je omladini trebao objasniti zašto je do zločina došlo te o akcijama jedinica Narodno oslobodilačkog pokreta s posebnim osvrtom na masovno učešće stanovništva ovog kraja. Trebalo je spomenuti i druga mjesta koja su stradala u ratu: Podhum, Kastavštinu, Mune, Žejane, Učku kao i područje u Sloveniji. Za to je bio zadužen Davor Srdoč koji je u ratu bio komesar bataljuna i među prvim došao na zgarište Lipe 1944. Nakon toga trebao je uslijediti zabavni program uz vojni orkestar. Sljedećeg dana očekivao se dolazak još omladine s obzirom da su organizirane sportske manifestacije, kao i druga događanja. Tog 18. svibnja 1969. otkrivena je spomen ploča tenkistima poginulim kod Lipe. Zatim je održana komemorativna sjednica, te otkrivena ploča dr. Ivanu Kalčiću koji je zaslužan za prvu hrvatsku školu u Lipi u 19. stoljeću. Ploča se nalazi u zgradi spomen muzeja tj. nekadašnjoj školi. Tom prigodom otvorena je i etnografska zbirka i konzervirane ruševine zgrada preko puta spomen muzeja. Kao uspomena na stradalnu djecu u Lipi, zasađeno je 25 stabala pored društvenog doma koje su bile poklon Šumarije Klana. Okosnicu događanja činio je veliki politički zbor koji se u glasilima navodi kao tradicionalni, a nakon njega uslijedilo je polaganje vijenaca. Sportske manifestacije koje su se održavale cijeli dan obuhvaćale su kros-utrku, mali rukomet, natezanje konopa, odbojku, trčanje u vrećama, šah, te natjecanje lovaca u gađanju glinenih golubova koje je trebalo postati tradicionalno. Auto-moto društvo Rijeka organiziralo je prolaz sportskim automobilima kroz Lipu. Planinari su također organizirali svoj susret i krenuli putovima partizanskih jedinica. Za sve sudionike i posjetitelje

25 Blaženka MARIČIĆ, „Žene Lipe toplo dočekale žene Opatije i Lovrana“, *Novi list*, 5. 3. 1969.

26 „17. i 18. maja proslava Lipa pamti“, *Novi list*, 24. 3. 1969.

Jugoslavenska narodna armija organizirala je hranu. Vojna limena glazba uveseljavala je posjetitelje, a organizirani su i štandovi s dodatnom ponudom pića i hrane te slatkiša.²⁷

Osobno se sjećam sličnih proslava „Lipa pamti“, no nakon što je 1989. godine po ukinuću SIZA za kulturu ponestalo modela za financiranje spomen muzeja u Lipi, proslave su se svele na svečanu komemoraciju. Daljnjem zanemarivanju spomen muzeja u Lipi doprinijele su i izrazito negativne okolnosti za vrijeme Domovinskog rata te političke i društvene promijene u kojima se ponovno ispituju tekovine Drugog svjetskog rata pri čemu su i općeljudske vrednote kao što je promocija mira i tolerancije kroz sjećanje na civilne žrtve ratnih stradanja postale upitne. Preživjelih iz Drugog svjetskog rata koji su bili nositelji kolektivne memorije o stradanju Lipe bilo je sve manje. Druga i treća generacija našle su se u vrtlogu promjena društvenih i političkih sustava, državnih ustroja i novih ratnih zbivanja. Iako je „Lipa pamti“ bila manifestacija koja je nadilazila političke konotacije u promociji općeljudskih vrednota, ona se pomalo ugasila, svela se na komemoraciju žrtava 30. travnja svake godine.

U razgovoru s mještanima Lipe prilikom pripreme novog postava muzeja mogli smo definirati nekoliko nedoumica i strahova. Spomen muzej Lipa od izuzetne je važnosti za očuvanje kolektivne memorije na kojoj se temelji identitet mještana Lipe. Gašenjem muzeja, postaju upitni načini prijenosa kolektivne memorije s obzirom da protagonista prve i druge generacije ima sve manje, a četvrta generacija, tj. djeca treće generacije protagonista odrastaju bez muzeja i bez manifestacije, te o tome saznaju samo kroz priču prethodnih generacija. Među mještanima Lipe postoji opravdani strah od zaborava onoga što je činilo njihov ponos koji se temeljio na činjenici da su ih nacisti htjeli zatrti, ali su oni usprkos svemu preživjeli, obnovili se i nastavili život svojeg sela. Ključan element u tome je sjećanje na žrtve nacističkog terora. Zaboravom se nihilira žrtva i otvara mogućnost za ponovni zločin jer žrtve više nisu upozorenje da je rat najveći neprijatelj čovječanstva kao što se to navodi u jednom novinskom članku vezanom za otvorenje spomen muzeja.²⁸ Dvadesetogodišnje odgađanje obnove muzeja ostavilo je ne samo fizičke posljedice po zgradu muzeja i njezin postav, već i na funkcioniranje lokalne zajednice koja gubi vjeru u važnost svojih žrtava, a time i u vlastitu vrijednost jer za njih nitko ne mari. Stoga je obnova muzeja s uvažavanjem činjenica o generacijskim i kulturološkim promjenama neophodna radi očuvanja identiteta mještana Lipe, ali i šire zajednice koja je ipak zasnovana na antiratnim i antifašističkim postavkama. Posjetitelji koji spontano pohode muzej koji nije u funkciji dobar su pokazatelj da za njim postoji i šira potreba.

27 Zaključci sjednice Međuopćinskog odbora za proslavu Lipa pamti, Lipa, 21. 4. 1969., Dokumentacija pohranjena kod Danice Maljavac.

28 Spomen Lipi“, *Novi list*, 13. 12. 1968.

SUMMARY

LIPA REMEMBERS OR ON THE COLLECTIVE MEMORY OF A WAR CRIME FROM THE SECOND WORLD WAR

Tea PERINČIĆ

Lipa is one of the four villages of the Liburnia, in the hinterland of Opatija. The village was burnt to ground on April 30th 1944. German soldiers and Italian fascists cruelly killed 269 people by burning them in a house at the fringe of the village. A part of the population managed, by fortunate circumstances, to save themselves and renew the village after the Second World War. In this paper three generations of villagers are considered as the bearer of collective memory on this war crime, which has marked their identity. The first generation of the collective memory bearers are the survivors of the Second World War. The second generation are their children or those who were born and raised in Lipa during the post war village revival. The third generation consists of the post-war generation children. The main person who brings all three generations together and that represent the actual „keeper“ of this memory is Danica Maljavac, a retired history and geography teacher from Lipa, who has worked for twenty years as a curator of the local memorial collection dedicated to the killings of the villagers of Lipa.²⁹ The removal of the „Lipa remembers“ museum collection in 1989 had a very negative impact on the preservation and transference of the collective memory and overall reconsideration of general human values and antifascist ideas which this collection was supposed to transmit through its curator Danica Maljavac. This resulted in a crisis which still deeply affects the whole community of Lipa. With the renewal of the memorial collection its foundations in the collective memory would be reviewed, to show how much it is still present as an important determinant of the local population and how much the latter has evolved.

29 The intervju on Lipa with Danica Maljavac is published in this section of the Journal's present issue (editors' remark).